

- woord zijn: K 39, 117 (1979: K 116a), 144 (1979: K 145) en 150.
7. Het is overigens de vraag welke waarde we precies aan Winkler's gegeven mogen toekennen. Aangezien het in zijn *Dialecticon* om vertalingen van een gelijkenis gaat, is het niet zonder meer uit te sluiten dat het voorbeeld van de bijbeltekst van enige invloed is geweest.

A.C. Goeman

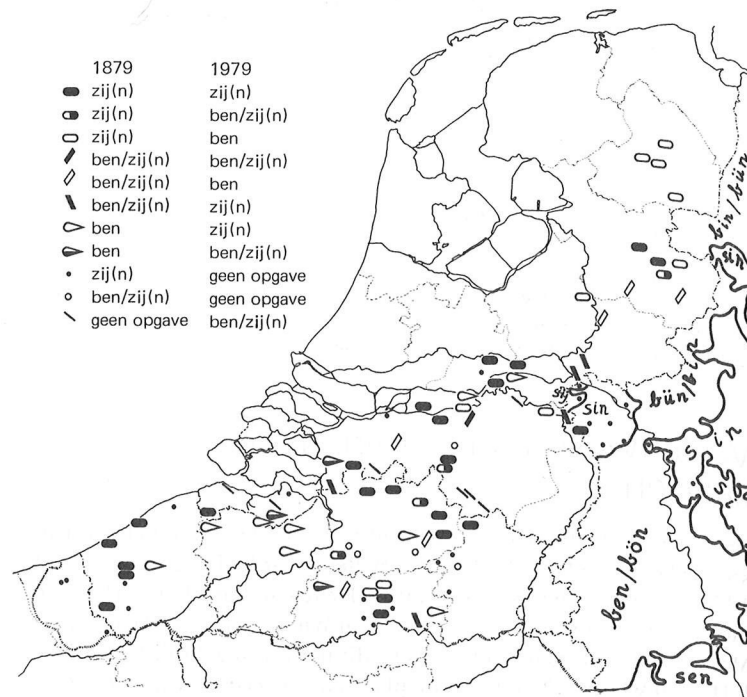
IK ZIJ(N) VERSUS IK BEN GEDURENDE HONDERD JAAR

Abstract 0

The historical background to the replacement of *ik ben* 'I am' by *ik zij(n)* is described. This replacement is dated approximately. Then the conditions for the existing alternation *ik ben*—*ik zij(n)* and the factors that play a role in the new replacement of *ik zij(n)* by *ik ben* are discussed.

Verantwoording materiaal en
kaarten 1

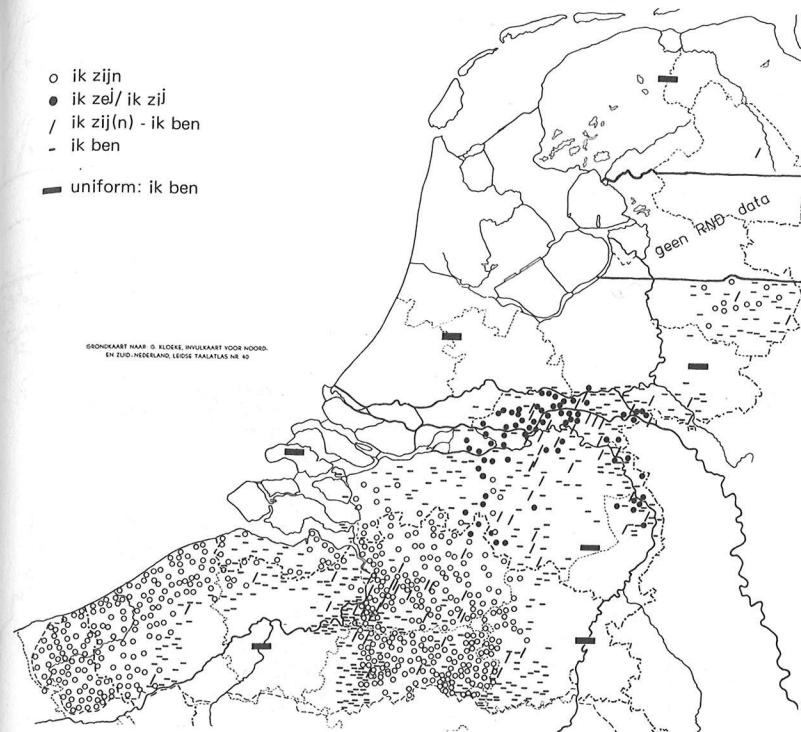
Het volgende materiaal werd gebruikt: de enquêtes van het Aardrijkskundig Genootschap 1879 en van Willems 1886; de herhaling van AG 1879, aangevuld met gegevens uit de Deutsche Sprachatlas (DSA) die uit dezelfde tijd stamt als AG 1879, en Winklers (1874) *Dialecticon*. Met uitzondering van Winkler werd dit materiaal gebruikt voor kaart I. Daarop werden uitsluitend de plaatsen aangegeven waar *ik zij(n)* gebruikt werd in de vorige eeuw of nu nog gebruikt wordt en de plaatsen waar *ik ben* door *ik zij(n)* vervangen is. De kaarten II en III geven de verspreiding in de tussenliggende tijd van de *ik zij(n)* vormen; *ben* vormen binnen het *zij(n)* gebied of aan de rand ervan werden wel, elders, in de homogene *ben* gebieden, niet apart gekarteerd. Aangezien het aantal meetpunten voor de vorige eeuw beperkt is, moet kaart I bekeken worden tegen de achtergrond van kaart II en III, die een veel fijnmaziger net van meetpunten hebben (materiaal Reeks Nederlandse Dialektatlassen zin 16 en 30). Tezamen geven deze kaarten een heel ander beeld dan de kaart voor *ik ben* van Hol (1958). Ze zijn dan ook bedoeld als een hoogst noodzakelijke correctie op die kaart. Haar kaart voor het meervoud van *zijn* zou eveneens herzien moeten worden, maar daar zijn de gevolgen minder ingrijpend.

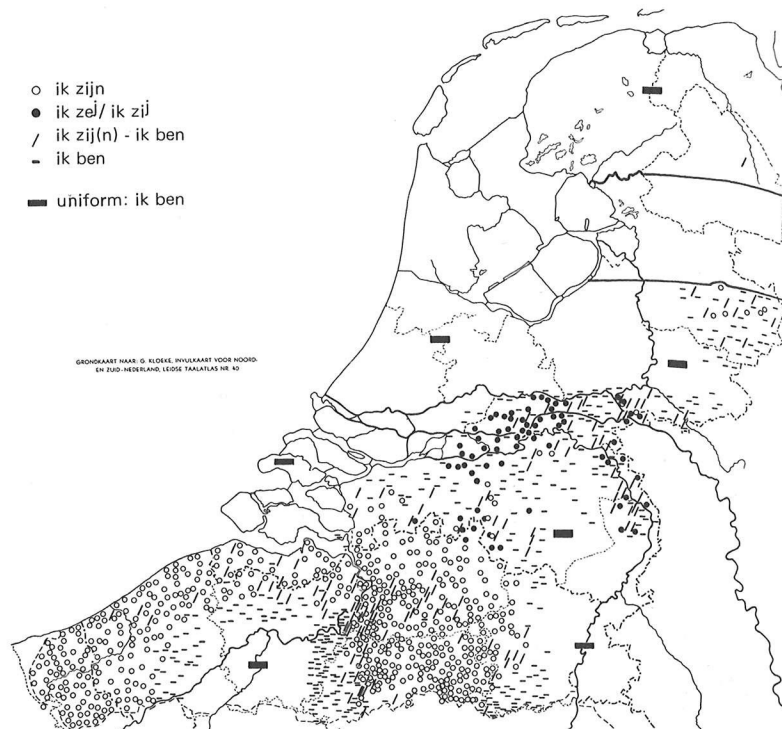
Voorgeschiedenis van de *zij(n)* vormen 2

De *zij(n)* vormen in het tegenwoordige indicatief-paradigma zijn conjunctiefvormen die stammen uit de optatief. Ze hebben de oorspronkelijke vormen van de indicatief vervangen (zie Van Loey, 1968; hierop is het volgende ten dele gebaseerd). Het proces verloopt chronologisch zo dat de oorspronkelijke infinitief *wezen* eerst vervangen wordt door *zijn* (in het oudhoogduits vanaf de 9e eeuw). Vervolgens dringt *sîn* pas door tot het meervoud van het presens in de 12e eeuw (frankisch); in het nieuwhoogduits wordt het op zijn beurt weer verdrongen als de oorspronkelijke 3e persoon meervoud *sind* doordringt in de eerste persoon meervoud.

Voor westelijk Nederland en Vlaanderen postuleren Van Loey en anderen een paradigma: *ic bem, du best, hi is, wi/ghi/si sind*. Daar-

naast bestaat een conjunctief *ic si, du sijs, hi si, wi/ghi/si sijn*. In Brabant verdringt de conjunctiefvorm *sijn* al aan het begin van de 13e eeuw de infinitief *wezen*. Hij dringt even later in Holland in de schrijftaal door; dat moeten we wel aannemen omdat hij dan ook al tot het meervoud is doorgedrongen. Maar in het Noorden blijft *wezen* in de spreektaal bestaan. In de hollandse dialecten vinden we later *we/jullie/ze bennen* naar analogie van *ik ben*. In Limburg blijven in de 3e persoon meervoud *sint* en *sîn* naast elkaar bestaan. In de noordoostelijke provincies is er aansluiting aan het nederduitse gebied en het paradigma komt, afgezien van het vocalisme in de 1e en 2e persoon enkelvoud overeen met dat wat voor West-Nederland en Vlaanderen gold. Van Loey laat met betrekking tot de oorzaken van het opdringen van *sîn* in het Nederlandse taalgebied de mogelijkheid van autochtone ontwikkelingen open, onafhankelijk van de ontwikkeling in het hoogduits. De verwikkelingen rond de 1e persoon enkelvoud laat hij buiten beschouwing, waarschijnlijk omdat die van later datum zijn.

De vormen die in de 1e persoon enkelvoud voorkomen in de huidige dialecten zijn: varianten van [zin]/ [zɪn] in West Vlaanderen, Zeeuwsch Vlaanderen, Overijssel en Drente; [zɪn] / [zɔn] in Overijssel en Drente; verkorte vormen van *zijn* [zen] in belgisch Brabant, westelijk Noord Brabant en oostelijk Zeeuwsch Vlaanderen en het Land van Waas; varianten van [ze.¹] in midden Noord Brabant en het Rivierengebied en [zɪ]¹ in het oostelijke Rivierengebied en noordelijk Limburg. Het Oostvlaams (in tamelijk ruime zin gebruikt), Limburg en oostelijk Noord Brabant hebben *ben* vormen en die zijn daar waarschijnlijk wel oud (zie verderop). Overal elders zijn *ben* vormen in gebruik. Kaart II en III geven een wezenlijke correctie van het door Hol gegeven beeld, die zich op een deel van hetzelfde materiaal gebaseerd had, doordat hier rekenschap gegeven wordt van de *ben* vormen in Oost Vlaanderen, Limburg en Oost-Noord Brabant.

Datering van *ik zij(n)* 3

In de 13e eeuw was nog overal *ic bem/ ic ben* in gebruik volgens het Corpus Gysseling dat de schrijftaal weergeeft. Van deze twee is *bem* dan nog Vlaams-Zeeuws; er is nog maar een opgave uit Dordrecht en een uit de grafelijke kanselarij van Holland (de desbetreffende schrijvershand heeft in de kanselarij ook zelfstandig geredigeerd, dus de vorm is zeker betrouwbaar, maar zijn geografische herkomst is niet bekend (mededeling J. Kruisheer)). *Ben* is brabant, hollands, utrecht en limburgs. In het Gelders-Kleefse wordt de infinitief *wesen* in de schrijftaal in de loop van de tweede helft van de 14e eeuw door *sin* vervangen, maar dan zijn meervouden *sin*, *sin* al naast *sijnt*, *sint* in gebruik (Tille, 1925). Dit, en mogelijk dan ook het hollands voorbeeld uit de vorige paragraaf, is dus een tegenvoorbeeld tegen de universele geldigheid van de vervangingstypologie die Van Loey aanneemt, namelijk: optatief meervoud → infinitief → indicatief meervoud.² Voor het Gelders lijkt dus in dit laatste stadium eerder van rechtstreekse invloed van optatief op indicatief sprake te zijn. De gelderse oorkonden hebben, ook voor het Rivierengebied, tot eind 15e eeuw *bin/byn* (Tille 1925); het Middelnederlandsch Woordenboek geeft de eerste gelders-overijsselse voorbeelden van *ic sin/sijn* pas voor de tweede helft van de 15e eeuw.

In West Vlaanderen gebeurt die vervanging nog later. Brugge, dat in de vorige eeuw uitsluitend *ik sin* kende, evenals tegenwoordig, had in 1571 nog *ic ben* (de taalvormen uit het Weydt-hs. zijn bij uitstek spreektaal; Willemyns 1971). Het tamelijk betrouwbare Antwerps in *Trijntje Cornelisdr.* van Huygens — waarschijnlijk de taal van zijn moeder en van talrijke brabantse immigranten — heeft *ick ben*, en ook Bredero laat zijn Antwerpenaar Jerolimo geen *ick saijn* gebruiken.³ Tegen deze achtergrond lijken de *ben* vormen in de buurt van Mechelen, midden in het *zijn* gebied (kaart II), niet een tweede innovatie, maar zijn het eerder relicten, daar al vanouds aanwezig, net zoals ze vanouds voorkomen in Limburg en Oost Vlaanderen. Kern (1874, 99) nam aan dat de Bommelerwaardse en brabantse [ze.¹] vormen een rechtstreekse voortzetting zijn van de middelnederlandse conjunctief 1e en 3e persoon enkelvoud *si*. Verdam (1877) wees als bevestiging op het gebruik van *ic/ hi si* in indicatieffunctie (hij vulde de bewijspplaatsen later nog aan in het Middelnederlandsch Woordenboek; ook aanvullingen bij Van Helten (1887)⁴). Een echte indicatieffunctie is niet voor alle gevallen buiten kijf. Maar liefst

twee derde van de door Verdam gegeven voorbeelden voldoen aan de condities waaronder volgens Holthausen (1921, 192 e.v.) en Schröbler (1975, 454 e.v.) de conjunctief kan optreden. Verwarring door functie-overlapping is dus zeer klein.

Daar komt bij dat de meerderheid van de vormen de 3e persoon enkelvoud betreft, en *hij is* is nu juist nergens door een *zijn* vorm vervangen in de dialecten. Het is dus onzeker of de noord brabantse *zei* vormen wel de voortzetting zijn van de conjunctief. Ze kunnen even goed binnen het nieuwe indicatiefparadigma ontstaan zijn op het stramien van het meervoud (vgl. de oostelijke vormen [ɪk sin] – [və sint] / [ɪk bən] – [və bant]). Bovendien treedt de *zijn*-vorm, met *-n*, de zuidelijke pendant, pas op zijn vroegst aan het eind van de 16e eeuw op. Ook het voorbeeld dat Hol (1958, 183) citeert uit 1538 van een als indicatief – zij zegt: affirmatief – gebruikte conjunctief is even onzeker als de meerderheid van Verdam's voorbeelden; het betreft een verslag van het feit dat iemand in de *voorafgaande* eeuw aan een ander bekend heeft 'dat ic u teghen gheweest sy'. In zo'n verband van distantie en indirecte rede is conjunctieffunctie gewoon.

Maar het bevreemdt dat het kaartbeeld op veel oudere tegenstellingen lijkt te wijzen. Met name de grens tussen *zijn* en *ben* in Vlaanderen lijkt op een relatief oude toestand terug te gaan; het is maar zelden dat men op een taalkaart de grens tussen het oude Brugse Vrije, Veurne Ambacht en het Ieperse enerzijds en de Oudburg van Gent en de Kasselarij Kortrijk anderzijds zo duidelijk weerspiegeld ziet.⁵ Ook de 1e persoon enkelvoud van de werkwoorden *doen*, *hebben*, *gaan* en *staan* vertonen beneden de rivieren een zelfde kaartbeeld. Deze werkwoorden hebben in België (de middenmoot van Oost Vlaanderen uitgezonderd) een *-n* in de 1e persoon enkelvoud; maar in Noord Brabant en noordelijk Limburg is er dan enkel de stam die op een glide *j* eindigt. De vormen met *-n* in de eerste persoon komen we tegen bij de vroegere athematische werkwoordstammen (zonder stamsuffix *i*): *doen*, *gaan*, *staan*, *ben* en de zwakke werkwoorden van de tweede klasse zoals *maken*, *danken*. De overige werkwoorden hebben een thematische stam (met stamsuffix *i*) en ze hebben een vocaal als uitgang die later tot [ə] verzwakt. De *-n* uitgang is ontstaan uit *-m(i)* (vergelijk *ic bem*). In een aantal hoogduitse dialecten breidt de athematische flectie zich uit tot de derde zwakke klasse (o.a. *hebben*), en in het ripuarische Frankisch, de voorloper van het Limburgs en nauw verwant met de brabantse tak, gaat de uitbreiding tot zelfs de eerste zwakke klasse en alle sterke werkwoorden. In tegenstelling met deze laatste, voegen de ingveoonse dialecten een thematisch stamaffix toe aan de zwakke werkwoorden van de tweede

en derde klasse (Fullerton 1977, 113). Zodoende gaan daar later de drie zwakke klassen wat stamopbouw betreft samenvallen, en er wordt dan ook nog maar één soort uitgangen gebruikt. Hoe dit soort ontwikkelingen in de thematische verba op het werkwoord *zijn* aangrijpt is goed te zien in het hoogduits. Met name bij de tweede en derde zwakke klasse vallen de derde persoon meervoud optatief en de infinitief samen (Wilmanns 1906, 3¹, 58-59) in het oudhoogduits. Deze klassen waren daar athematisch, en dus wordt er naast *wesan* een nieuwe infinitief *sîn* gevormd. Daarna wordt in de 13e eeuw de oorspronkelijke 1e en 2e persoon meervoud indicatief *birn*, *birt* door de optatiefvormen *sîn*, *sît* vervangen omdat toen ook de uitgangen van de 1e en 2e persoon meervoud indicatief en optatief bij de andere werkwoorden gelijkvormig geworden waren.⁶

Van *zijn* bestaat zowel een athematische stam *sî-*, als een thematische *sijê-*: de eerste in het oudhoogduits, oudoostnederfrankisch, oudsaksisch en ten dele in het oudengels, de laatste in anglofriesse dialecten, eveneens het oudoostnederfrankisch en het middelhoogduits (Flasdieck 1936, 326). De twee voorlopers van de nederlandse dialecten, de ingveoonse en de nederfrankische dialectgroep, bezaten dus zowel thematische als athematische *zijn* vormen. Wat betreft de overige athematische verba: in het middelnederlands waren de zwakke werkwoorden al samengevallen. *Ik doen* had in de vroege middelnederlandse schrijftaal geen *n* meer en was dus thematisch geworden. Volgens Franck (1910) zijn de *ic doen* vormen die Van Helten citeert allemaal laat middelnederlands, zeldzaam en overwegend Brabants-Vlaams.

In het hele materiaal Gysseling komt slechts een *done* voor, dat dan nog een anticipatie lijkt van de erop volgende gerundium vorm op *-ne* (nr. 200, Oostwinkel/Zomergem). Aan de andere kant is er van het athematische *maken* nog een attestatie uit 1300 (Corpus Gysseling nr. 1842: Jc... maken cont..., terwijl dezelfde hand in nr. 1843 Jc... make cont..., schrijft). Deze ene attestatie moet niet lichtvaardig verworpen worden als verschrijving; in het hele Westgermaans gingen thematische en athematische stamvormen door elkaar lopen. Waarschijnlijk zijn in de zuidelijke, brabantse dialecten resten van athematische stammen blijven bestaan⁷, waarbij in een later stadium het bijbehorende 1e persoonsuffix werd gebruikt voor de als athematisch geherinterpreteerde monosyllaba (proces in het lexicon). In Noord-Brabant gebeurde het omgekeerde: monosyllaba worden thematische geïnterpreteerd; vandaar in het Zuiden *ik hen* (= heb), *ik doen*, *ik staan*, *ik zijn* en in Noord-Brabant *ik doe*, *ik ze*. De gebieden met *doe* en *ze* hebben dezelfde vorm. In het Zuiden wordt dan

de ene athematische vorm *ben* door de eveneens athematische vorm *zijn* vervangen. De athematische *n* vormen hoeven dus niet in alle paradigma's de rechtstreekse voortzetting te zijn van de oude vormen. Dit blijkt ook uit de toestand te Aalst. Getuigenverklaringen hebben in direct weergegeven rede (Vanacker 1963) in 1498 en 1503 nog *ic en doe*, *doe ic*, in 1621 en 1633 *ic gaen*. Weydts gebruikt in 1571 voor *scheiden* al een monosyllabische vorm: *Ic schender alzoef of* (ik schei er mee uit). Trijntje Cornelisdr. heeft *verstoôn ick*. Dus in de tweede helft van de 16e eeuw zullen alle monosyllaba een *n* affix gekregen hebben in de 1e persoon enkelvoud. Daarna kon de vervanging van *ik ben* door *ik zijn* pas gebeuren, immers Weydts had nog *ic ben*. De vervanging van *ik ben* is niet zonder slag of stoot gegaan: in Brabant zijn er sporen van overgebleven evenals in West Vlaanderen.⁸

De condities voor het huidige alterneren van *ik zij(n)/ik ben* 4

Door Hol (1958) is erop gewezen, dat in Noord Brabant de vervanging van *zijn* door *ben* vrijwel algemeen is in de steden. Oudere mensen gebruiken nog wel *zij(n)*, maar jongere sprekers *ben*. Dit gebeurt dan onder invloed van het standaardnederlands dat in school en in de media gebruikt wordt. Deze verklaring op één dimensie voldoet niet helemaal. Uit kaart I blijkt namelijk dat waar in 1879 *ben* werd opgegeven nu toch ook *zij(n)* gebruikt wordt. Vaak zijn dit opgaven van jongere sprekers. Uit de vorige paragraaf bleek dat in bepaalde *zij(n)* gebieden *ben* zich had weten te handhaven.

Er is nog een extra factor van distributionele aard die de huidige alternantie verklaart. Er is wel degelijk sprake van vervanging, maar in de laatste honderd jaar in een veel minder hard tempo dan men gezien Hol's uitlatingen zou verwachten (zie volgende paragraaf). Vergelijking van kaart II: gebruik in de hoofdzin, met kaart III: gebruik in de bijzin leert dat in de hoofdzin veel meer *ben* gebruikt wordt dan in de bijzin in die plaatsen waar er sprake van alternantie is. Zelfs als men het vrij kunnen alterneren in beide posities in rekening brengt. De factor koppelwerkwoord of hulpwerkwoord is niet van belang ($N = 218$; $P(3,84 < X^2 < \infty) = 0,05$; derhalve is $X^2 = 1,0933$ niet significant; $df 1$; en de geobserveerde verdeling is toevallig). De positie in hoofd- of bijzin is wel van beslissende invloed (omdat $N = 458$ in dit geval en X^2 de neiging heeft bij grote N snel significant te zijn, zijn alleen de koppelwerkwoorden vergeleken op dit punt: $N = 349$; $P(6,63 < X^2 < \infty) = 0,01$; derhalve is de gevonden

waarde $X^2 = 8,9001$ bij $df 1$, in dit geval significant en de verdeling is niet toevallig).

Nu doet zich het feit voor dat in de betreffende zinnen, ontleend aan de RND, de syntactische omgeving aanwezig is waarin volgens de bekende criteria (Holthausen 1921; Schröbler 1975) conjunctieven kunnen voorkomen, namelijk bijzin afhankelijk van een werkwoord dat gemoedsgesteldheid uitdrukt en bijzin afhankelijk van hoofdzin-negatie, bovendien nog ingeleid door *voordat/eerdat*.⁹ Wellicht zijn de modale factoren die tegenwoordig syntactisch of lexicaal geco-deerd zijn, in plaats van morfologisch, ervoor verantwoordelijk dat *zij(n)* in de bijzin beter behouden blijft. Een aannemelijker verklaring is dat in spreektaal minder bijzinnen gebruikt zullen worden en dat dus in de hoofdzin *ben* vaker zal optreden. Welke sociale factoren men ook van invloed acht, ze zullen zich binnen de perken van dit krachtenveld afspelen. En dat geldt blijkens de kaarten voor alle gebieden waar *zij(n)* nog in gebruik is.

Veranderingen in de afgelopen honderd jaar 5

We vergelijken hiervoor kaart I, geheel gebaseerd op schriftelijk ingewonnen materiaal, met kaart II en III, gebaseerd op mondelinge enquête. Kaart I en II geven dezelfde positie, namelijk in de hoofdzin. Het staat nu vast dat a) *ik ben* in de hoofdzin langer behouden is dan in de bijzin, maar ook dat b) *ik zij(n)* in de hoofdzin het eerst door *ben* wordt aangetast.

Het eerste is het geval in België, Zeeuws Vlaanderen en westelijk Noord Brabant. *Zijn* heeft zich blijkens kaart I in dat gebied in honderd jaar verder verspreid en dat wordt bevestigd door de toestand in Kleit op de grens van Oost en West Vlaanderen. Daar was blijkens Winkler (1874) in de vorige eeuw nog *ben* in gebruik, terwijl het nu geheel vervangen is door *ik zijn* (meded. J. Taeldeman). Een bevestiging extra is te vinden in Oostkamp eveneens op de grens West-Oost Vlaanderen (Cuvelier 1973, 321-324): de eerste persoon enkelvoud heeft hier bij de ouderen altijd het affix *-e*, de monosyllaba hebben geen *n*. De jongeren gebruiken het *n* affix in die gevallen wel. Beide leeftijdsgroepen gebruiken *ik sien*.¹⁰ Er zijn op kaart I van die uitbreiding in het Zuiden 12 opgaven tegen in het brabantse-gelderse gebied slechts 5 gevallen.

De tweede mogelijkheid doet zich in Nederland voor: 14 gevallen van vervanging door *ben* en in België maar 6 gevallen. Men zou kunnen denken dat dat in Nederland het gevolg is van de druk die door de

standaardtaal wordt uitgeoefend. Maar het is verstandiger een tussenstadium voor Nederland in te voegen omdat ook daar vormen van *ben* altijd in en rond gebieden met *zij(n)* behouden zijn gebleven. Bovendien, als er al sprake is van vervanging, dan worden die varianten van *ben* gekozen die in de omringende dialecten opgeld doen, en men probeert zo de allomorfie binnen het paradigma zo klein mogelijk te houden: dat wil zeggen dat het criterium nog steeds de bestaande morfeemstructuur binnen het paradigma is; binnen het eigen dialect, of binnen een verwant systeem voorzover er binnen het eigen systeem aanknopingspunten voor zijn. De enige uitzonderingen op deze regel zijn westelijk Noord Brabant en in mindere mate Drente en nog mindere mate het Rivierengebied, waar men in plaats van de verwachte [bɪn] dan [bɛn] vormen aantreft. Dit is evenwel in schriftelijk materiaal: de laatste twee gebieden hebben in de RND nog overwegend [bɪn], evenals in het schriftelijk materiaal van voor en onder de laatste oorlog. Noord Brabant gebruikt [bɛn] op het stramien van *we* [zɛn].

Als in Nederland de standaardtaal een factor is, dan is dat zeer indirect, want de zo'n proces typerende compromisvormen ontbreken. En dan nog speelt alles zich af binnen het schema van de tegenstelling hoofdzin—bijzin.

Conclusie 6

Het optreden van *ik zij(n)* gebeurt in het Zuiden tamelijk laat; na 1571 en, als de in noot 3 genoemde vorm Vlaams is, kort voor 1619. In de oostelijke dialecten is dat al eerder het geval, namelijk tweede helft 15e eeuw. Zelfs binnen de gebieden waar *zij(n)* optreedt blijft *ben* relictmatig bestaan.

De vervanging van *ben* door *zij(n)* wordt bevorderd doordat a) conjunctief- en indicatiefuitgangen samenvielen, b) de verschillende klassen van werkwoorden wat betreft hun stamsuffixen grotendeels samenvielen, of door c) herinterpretatie van thematische en athematische stamvorming op basis van de morfeemstructuur van de stam en de herverdeling van de 1e persoonsuitgangen over die werkwoordstammen, en d) door het streven de allomorfie binnen de paradigma's die door de voornoemde processen bereikt wordt te verminderen. De distributie van *ik zij(n)* versus *ik ben* wordt bepaald door het optreden in hoofd- en bijzin.

Er is de laatste honderd jaar zelfs sprake van uitbreiding van *ik zijn*, evenals van de andere -n vormen. In het Zuiden is *ik ben* in de hoofd-

zin langer gehandhaafd. In het Noorden is er sprake van vervanging door *ik ben*, en dan het eerst in de hoofdzin. Er is maar in een beperkt aantal gevallen sprake van rechtstreekse invloed van de standaardtaal. Dat is blijkbaar pas het laatste stadium van een van de standaardtaal onafhankelijke ontwikkeling. Overigens blijft het beeld de laatste honderd jaar tamelijk gelijk.

Noten

1. De opnemers voor de RND, Passage en ook Hol, zijn blijkbaar meer getroffen door de tegenstelling: diftong [ɛ.ɪ] tegenover het uniforme [+hoog] karakter van [ij] en ze hebben daardoor het diftongisch karakter van de laatste verwaarloosd. Dit diftongisch karakter is wel opgemerkt door de correspondenten voor de DSA in het aansluitende gebied in Duitsland en door de invullers van de enquête Willems, Aardrijkskundig Genootschap 1879 en de herhaling daarvan in 1978. Zij geven allen noteringen met *ziej*. De grenzen waarbinnen de *zei-ziej* vormen voorkomen stemmen overeen met die van *ik doe* voor *ik doe*. (RND; Teuchert 1944, 449).
2. Een omgekeerd geval doet zich voor op de Veluwe, daar wordt voor de infinitief in Uddel nog *sind* opgegeven, onder invloed van het meervoud *sind*, of onder invloed van de interactie tussen een oud meervoud *sinden* (Corpus Gysseling nr. 308, hand B die ook *ic bem* had; grafelijke kanselarij Holland; nr. 1844: Hollandse grafelijke oorkonde in het Latijn, vertaald en geschreven in Kampen; ze stammen respectievelijk uit 1282 en 1300) en de gerundiumvorm *te sinden(e)*. Voor Uddel zie Winkler 1874. Hij ziet deze vorm vanuit zijn normatieve ideeën over dialectzuiverheid als een verbastering.
3. Aangezien de kluchtschrijvers nogal eens *sin* vormen bij de 2e persoon enkelvoud/meervoud gebruiken (*Spaanschen Brabander, Klucht van Claas Kloet*, ook Moortje) en dan wanneer er juist *uytlanders*, immigranten, aan het woord zijn, zouden ze zeker zo'n opvallend kenmerk als *ik zij(n)* gebruikt hebben als die onder immigranten gebezigd werden. De *Klucht van Claas Kloet* bevat eenmaal *ick sin*, gesproken door Sybrech Bolbacks die hollands dialect spreekt. De vorm staat in een bijzin en rijmt met *ick... bin* in de volgende regel, eveneens in de bijzin en gesproken door de hollander Claas Kloet. De klucht is geschreven vóór 1619, en de auteur Biestkens stamde uit een immigrantenfamilie en verkeerde zelf in een, remonstrants, Brabants milieu (inleiding Dibbets); ook zijn vrouw, Marritgen Aelbrechts, uit Leiden, kan uit dit milieu komen, want in die tijd bestond de bevolking van Leiden voor 67% uit immigranten, waarvan 68,5% Zuidnederlanders (Briels 1978, 21-22). *Ick sin* is mogelijk ook oostelijk; maar er komen ook [sɪn] vormen voor in West Vlaanderen.
4. Verdam en Van Helten merken op 'meestal in rijm' en dan sporadisch vooral bij Vlaams-Brabantse schrijvers. Volgens Willems (1932) zeer gewoon bij Hadewijch, maar ook dan meestal als men conjunctivi verwacht.
5. Maar ook het brugse *Livre des Mestiers* (± 1430, afschrift, heeft steeds *ik ben* evenals trouwens de Antwerpse pendant (± 1500), de *Vocabulaire*, die eveneens vlaamse trekken vertoont.
6. In het engels heeft zich iets vergelijkbaars voorgedaan: door samenvall van de eenheidspluralis -ep met de 3e persoon enkelvoud -et dreigde het onder-

scheid tussen enkelvoud en meervoud verloren te gaan. In de Midlands wordt de pluralis dan vervangen door conjunctivisch *-en*, mede onder invloed van de eenheidspluralis van de verleden tijd *-en*; dit verklaart de latere uitgangsluigheid van de engelse presensmeervouden in de standaardtaal (Chaucer heeft ook *-en*) (Kluge 1891, 904). Het vervangingsproces is begunstigd door de meervoudsuitgangen van de preterito-presentia: modale verledentijdsvormen met presensfunctie (Fring-Linke 1967, 366). Bij een ander athematisch werkwoord *willen* zijn in het oudsaksisch en oudhoogduits in de presens indicatief de oude indicatiefuitgangen vervangen door die van de optatief preteritum (vandaar *er wil*). Dit gebeurt in het enkelvoud; het meervoud daarentegen gaat naar het patroon van de thematische *-jan* verba en dat gebeurt in het oudhoogduits en oudsaksisch soms ook met het enkelvoud. Vandaar dat er geminatie van de *l* gaat optreden: nederlands [wil] -.

7. Van Helden (1887, 279-280) citeert de brabantse teksten met *-en*. Franck (1910) veronderstelt dat in de spreektaal de thematische suffixen zijn blijven bestaan omdat in de latere periode in vlaams-brabantse teksten er sprake is van uitbreiding buiten de thematische en zwakke verba tot enige sterke verba. Dat blijken dan voornamelijk de sterke verba met een *-j-* te zijn als *bidden*. Van Loey (1970, par. 147 en Aant.) veronderstelt onder verwijzing naar Leenen (1958), dat de *n* een epenthese is in inversie of voor vocaal. Maar alle studies over de slot-*n*, inclusief Leenen, hebben het uitsluitend over *n* na doffe vocaal [ɔ]. De monosyllaba zijn evenwel potentieel beklemtoonbaar, en *n* komt daar na een andere vocaal dan [ɔ] voor. Bovendien blijkt in Aalst ook in inversie geen *n* aanwezig in de vroegere spreektaal: 1503: *doe ic* (zie onder).
8. Vercoullie (1885, 38): '*k, me, ze zijn* of (zelden) *ben*. Dat zelden wordt door kaart II en III bevestigd en wijst op een relictmatig karakter.
9. Zin 16: *Ik ben blij dat ik met hen niet meegegaan ben*. Zin 30: *Ik kan toch niet komen voordat ik klaar ben*.
10. De RND geeft voor Oostkamp voor beide generaties zowel *ik doen* als *ik doe*.

J. de Rooij

ZIJ VRAAGDE OF IK HET DORST

voor Ditte

Abstract 0

This article deals with the preterite forms of *vragen* and *durven*. The normal preterite of *vragen* in 1879 and in 1979 is *vroeg*, both in Standard Dutch and in the dialects. It is probable that *vraagde* in 1879 was still in use, but by 1979 it had disappeared from the standard language, though it still appears in the modern dictionaries and some grammars. Between 1879 and 1979 *vraagde* receded in the dialects of the Netherlands, but it seems to have become more widespread in those of Dutch speaking Belgium.

Durven has two preterite forms in Standard Dutch: *durfde* and *dorst*. *Dorst* was more frequent than *durfde* in 1879, both in the standard language and the dialects, but in 1979 it was the reverse. Only in the dialects do there exist three other kinds of forms: *dorf*, *duurde* and forms with a *t*-anlaut. The first type receded between 1879 and 1979, the second grew more widespread and the third remained stable.

Inleiding 1

Het zal de lezer niet moeilijk gevallen zijn uit bovenstaande titel op te maken dat dit artikel gaat over de verleden-tijdsvormen van de werkwoorden *vragen* en *durven*. Dit onderwerp leek me goed te passen in het soort onderzoek waarmee ik me de laatste jaren bezighoud en dat in functie staat van de grammaticale beschrijving van het Standaardnederlands. Immers, in de Algemene Nederlandse Spraakkunst (ANS) zullen uiteraard de vormen van de onregelmatige werkwoorden vermeld worden en als er in bepaalde gevallen meer dan één vorm mogelijk is, zijn basisgegevens over de regionale distributie en/of de frequentie van die vormen welkom.

Bij het verzamelen van het materiaal bleek al gauw dat het onmogelijk was — mede gezien de korte voorbereidingstijd — in een artikel van ten hoogste tien bladzijden (inclusief kaarten) een uitputtende studie over de praeterita van *vragen* en *durven* in de Nederlandse dialecten te presenteren. Daarvoor was de vormenrijkdom te groot. Ik